

ЦЕРКОВНИЙ СПІВ У СИСТЕМІ НАВЧАЛЬНИХ ДИСЦИПЛІН УЧБОВИХ ЗАКЛАДІВ ВОЛИНИ

У статті йдеться про те, що впродовж століть люди в усьому світі створювали унікальне мистецтво, де церковна музика відіграє важливу роль як фактор вічності і сакрального часу.

Протягом багатьох віків музика в Україні була тісно пов'язана з релігійним культом. Церковний спів посідав одне з важливих місць як за суспільно-громадською роллю, так і за силою впливу на народні маси. "Народне життя, – писав один з дослідників культової музики, – було так тісно пов'язане з культом, було так глибоко прийняте його впливом, що мистецтво у своїх вищих формах могло бути лише мистецтвом, що виходило з потреб культу" [1:5].

Немає у світі народу, який не відкрив би для організації свого життя здатність музики справляти на людей глибокий емоційний вплив.

У стародавніх цивілізаціях статус музики був надзвичайно високим: до неї ставилися як до дієвого засобу здобуття інтуїтивного знання, котре розглядається як вища форма осягнення світу. Прилучення до музики, що сприймається не тільки як мистецтво, але й як магічне дійство, входило необхідною ланкою до суспільної системи виховання. І характерно, що у народів, які заклали основу великих цивілізацій, шанобливе ставлення до музики підносилося до рівня морально-культурних засад суспільного життя. Так, наприклад, виховання музикою входило як обов'язковий компонент до конфуціанської системи виховання доброчесною музикою, що складала стрижень китайської культури. Свого часу Конфуцій проголосив чотири принципи виховання, такі як: 1) глибока пошана до минулого, втілена в ритуальному пошануванні предків; 2) шанування музики як безумовної основи духовного буття; 3) шанування людяності; 4) шанування благородного мужа – доброчесного правителя [2:5].

Добре розуміли значення музики в античному суспільстві. Вихідною була ідея про те, що музиці притаманний етнос. На думку провідних мислителів античності, музика за самою своєю природою породжує, формує і трансформує етнос, який укорінений в музиці. Музика є рухом так само, як людське життя, що складається з окремих людських дій, вчинків.

За доби Ренесансу музична культура була визначною ознакою освіченості. Традиція використання музики в морально-виховних цілях не уривалась. З одного боку, цьому сприяло широке побутування народної музики, а з іншого – музика церковна. Особливо активно і плідно діяли ці чинники зміцнення і розвитку культури народу в Україні.

Залучення з раннього дитинства до пісні було невід'ємною і характерною рисою українського народу. Дотичною і доповнюючою щодо народної пісні була духовна музика. Церковний спів супроводив українців усе життя впродовж кількох сторіч. Систематичне прослуховування церковного співу під час богослужіння (а почасти й активна участь у ньому), робило духовну музику невід'ємною складовою самого способу життя народу, ставало необхідною умовою відтворення і зміцнення його моральності.

Тому церковний спів знайшов своє втілення в музичній освіті в Україні. На той час початкова освіта зосередилась в руках духовенства. Реформи 60 – 70-х років не обійшли шкільної справи. Видається "Положення про початкові народні училища", затверджене 14 липня 1864 р. Ним вводилась єдина система початкової освіти, керівництво і контроль за навчальним процесом якої покладалися на губернські училищні ради, що склалися з чиновників і представників духовенства. У 80 – 90-х роках XIX століття почала зростати кількість церковно-парафіяльних шкіл.

Навчальні заклади, що знаходилися під опікою духовного відомства, вводять окремий предмет – "церковний нотний спів".

Виходять розпорядження, спрямовані на покращення стану викладання церковного співу. Так, у постанові "Про заходи кращої постановки викладання церковного співу" сказано: 1) пояснити, що церковний спів належить до числа обов'язкових предметів, а тому до вивчення його мають залучатися всі учні, причому бажано спільно з колишніми учнями брати участь в богослужбовому співі у церкві в дні недільні і святкові; 2) вважаючи навчання церковного співу обов'язковим для кожного учня, просити єпископів преосвящених зробити розпорядження, щоб тим вчителям церковних шкіл, які підготують учнівський хор і будуть керувати ним в храмі при богослужінні, видавати з церковних коштів особливу винагороду; 3) доручити єпископським радам звертати особливу увагу на постановку викладання церковного співу в тих другокласних школах, які призначаються для підготовки помічників священиків з викладання Закону Божого в початкових школах; 4) з огляду на те, що протягом одного місяця на літніх учительських курсах неможливо ґрунтовно ознайомити слухачів з курсом співу, доручити єпархіальним Волинським радам влаштувати періодичні курси співу в два літніх сезони; 5) при перегляді програм з церковного співу зробити точний перелік церковних піснеспівів, вивчення яких є обов'язковим для всіх учнів; 6) при перегляді штатів другокласних шкіл, окремих вчителів співу, які мають учительське звання, урівняти в пенсійних, службових та інших правах з іншими штатними вчителями цих шкіл [3:484].

Звіт благочинних Волинської єпархії за 1909 рік розвиває думку про поліпшення стану церковного співу. Для служителя церкви, наприклад, особливо необхідними вважались освіченість і високоморальне життя. Про ступінь його розумового розвитку ми можемо судити про те, яку освіту священник отримав і до якої міри

продовжував турбуватися про свій розвиток. Особливе нарікання на поспішність, нерозбірливість при читанні і співі висловлювались на адресу нижнього кліру, які є читцями і співаками. Недостатні знання псаломщиками гласного і обіходного співу особливо виявились при співі ірмосів. Такі псаломщики не могли зробити хору. Співакам добре тільки там, де вчитель церковно-парафіяльної школи організував хор і керував ним сам. Тому дуже бажаними вважались щорічні курси читання і співу саме для псаломщиків, хоч не зайвими вони були і для священників.

Поступово церковний спів став головним виявом загальної церковної молитви. В місті ця справа велась більш уміло, в сільських же школах – гірше. Любителі-регенти в більшості випадків використовували твори композиторів невизнаних, за принципом "аби було голосніше і бравурніше" (наприклад, відоме "Господи, помилуй" потрійне, "з зозулею"), тоді як Священний Синод рекомендував твори Архангельського, Бортнянського. А коли хор і виконував Херувімську "Милість миру", "Хваліте ім'я Господнє", то залишав поза увагою кондаки, тропарі, стихири, а саме вони охоплюють весь зміст церковних подій.

Хоровий спів не завжди відповідав своєму призначенню – служити виразником церковних подій. Священний Синод рекомендував вивчати весь псалом замість концертного уривка з того ж псалому, де одне слово (solo) повторюється кілька разів. Пропонувалось виконувати богослужбове коло замість окремих концертних номерів [4:441].

У звіті про стан Острозького повіту за 1908 рік написано: "Церковні хори є при всіх церквах. Але влаштовані вони не псаломщиками, а вчителями. Це ненормально, бо псаломщики отримують солідні доходи, а до школи не мають ніякого відношення. Необхідно зробити розпорядження, щоб саме псаломщики влаштовували хори в храмах. А коли вони не можуть самі, то повинні сплачувати винагороду за працю зі своїх коштів [5:308].

Стан церковного співу розглядався і на Московському з'їзді регентів. Вказувалось на його особливе значення і нерозуміння цього духовенством: "Нарівні з прикрашанням храмів живописом, позолотою, різьбленням, церковний хор вінчає службу Божу співом. Звуки співу довше живуть в душі разом зі словами проспіваної молитви [6:184].

З метою закріплення музично-теоретичних знань і навичок з 13 червня по 13 липня 1911 року на синодальні та земські кошти було організовано курси для 75 вчителів церковно-парафіяльних шкіл. Лекції проводились у Публічній бібліотеці по вул. Пушкінській у місті Житомирі. Для спалень та їдалень вчителям відводились приміщення в будинку другої чоловічої гімназії [7:664].

Того ж року були відкриті курси для вчителів парафіяльних шкіл. У 1908 році були влаштовані короткотривалі педагогічні курси в с. Денишах. Провідною ідеєю цих курсів було те, що церковний спів – сила, яка залучає селян до школи, викликає в народі симпатії до неї і забезпечує її розвиток. "Без церковного співу і читання як ланцюга, який з'єднує школу з церквою, школа не уявлялась". Організація вище зазначених курсів позитивно вплинула на загальний стан церковного співу [8:623].

В навчальних закладах Волині існував такий предмет, як церковний спів і музика. Так від вступників до молодших відділень Зимненської другокласної жіночої школи вимагались певні знання курсу однокласної школи, не виключаючи церковного співу, на який звертали особливу увагу. Осіб, які не мали музичних здібностей, до школи не брали [9:586].

Такі ж вимоги для вступників були і в Житомирській другокласній та Денишівській і Почаївській чоловічих школах. Зазначалось, що "хлопчиків, які не володіють музичним слухом і голосом, приймати не будуть" [там само].

Як бачимо, спів і музика займали далеко не останнє місце в курсі навчальних предметів. У 1911 році було проведено реформу духовної школи. Проект статуту мав багато відмінностей, порівняно з попереднім. Ця реформа була викликана архаїчним стилем навчання та відсталістю від запитів життя. Переглядав проект і навчальний курс. На церковний спів в училищах і семінаріях відводився один урок на тиждень. В другокласних школах виникла навіть необхідність створення додаткових класів, які заснувались у 90-х роках XIX століття; був ще один дешевий і зручний спосіб навчання церковного співу – школи грамоти. На початку XIX століття погляд на ці школи змінився. Вони були визнані непридатними для навчання, і виникла необхідність у їх реформуванні. Для поліпшення стану навчання Синодом рекомендувалось влаштовувати при двокласних школах додаткові класи. До курсу їх предметів входив і церковний спів [10:335].

3 липня 1911 року відкрився 7-й додатковий клас при Волинському жіночому училищі духовного відомства. Навчання тривало 2 роки. Церковному співу приділялась велика увага, оскільки цей предмет вважався найкращим посередником між інтересами держави і моральними та культурними проблемами простого люду провінції. Окрім церковних хорів, у навчальних закладах вводилось ще й вивчення музики, головними завданнями якого мало стати підвищення кваліфікації та впливовості вчительських кадрів.

Музично-теоретична освіта була ще не на належному рівні. Поставали питання про необхідність знань музичного мистецтва представниками релігійного культу. Сила і важливість шкільного співу давно визнавалась, тому розвиток і добра постановка шкільної справи відігравали велику роль в житті народу. На Україні регентські з'їзди піднімали музичну освіту підкреслювали значущість теорії музики.

Серйозно ставились до цього питання і на Заході. На конкурсах у Барселоні, Дрездені, Парижі стверджували необхідність розповсюдження музичного мистецтва. На паризькому конгресі складались музичні програми і навчальні плани для початкових шкіл. А в Барселоні навіть йшлося про використання мови "Есперанто" в музиці [11:529].

Традиція навчання церковного співу пройшла багатоміжковий шлях і стала духовним надбанням народу. З культурою церковного співу пов'язане історично укорінене уявлення про вокальну обдарованість українського народу. Адже церковні хори відігравали велику роль у формуванні вокальної культури. Розпочате багато років тому навчання церковного співу стало могутнім чинником розвитку вітчизняної музичної культури.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Преображенський А.В. Культурная музыка в России. – Л., 1924. – С.5.
2. Симнен А. В школе учителя Куна // Человек. – 1992. – №5.
3. Волыньские епархиальные ведомости. – №24, 1911. – С.484.
4. Волыньские епархиальные ведомости. – №22, 1911. – С.441.
5. Волыньские епархиальные ведомости. – №26, 1909. – С.308.
6. Волыньские епархиальные ведомости. – №8, 1911. – С.184.
7. Волыньские епархиальные ведомости. – №24, 1911. – С.664.
8. Волыньские епархиальные ведомости. – №36, 1908. – С.623.
9. Волыньские епархиальные ведомости. – №30, 1911. – С.586.
10. Волыньские епархиальные ведомости. – №14, 1911. – С.335.
11. Волыньские епархиальные ведомости. – №27, 1911. – С.529.

Матеріал надійшов до редакції 11.12.02 р.

Гриневич Т.В. Церковное пение в системе учебных дисциплин в учебных заведениях.

В статье говорится о том, что в течении столетий люди во всем мире создавали уникальное искусство, где церковная музыка исполняет важную роль, как фактор вечности и сакрального времени.

Grynevych T.V. Traditions of Church Singing in the System of the Subjects Studied in the Educational Institutions of Volyn.

The article describes the many-century process of people creating a unique kind of art in which church music plays an important role as a factor of eternity and sacral time.